

Käyttäjille sitä mitä käyttäjät tarvitsevat!

– NORDILL 2016 -konferenssi Kööpenhaminassa

Tuula Hurskainen, Ari Muhonen, Jarmo Saarti, Johanna Vesterinen

Pohjoismainen aineistojen yhteiskäytön ja kokonaisuuden NORDILL -konferenssi järjestettiin jo 12. kerran, tällä kertaa konferenssin pitopaikkana oli Kööpenhamina. Konferenssissa huomasimme nopean muutoksen termistössä: puhe kaukolainauksesta ja yhteiskäytännöistä on siirtynyt puheeseen resurssien yhteiskäytöstä ja digitaalisen maailman tuomista uusista haasteista kaukopalvelulle ja aineistojen yhteiskäytölle.

Uusi digitaalinen toimintaympäristö on luonut runsaasti mahdollisuuksia hankkia ja löytää aineistoa, joka ennen digitoimista oli paikkaan sidottua. Käyttäjät löytävät yhä useammin helposti löydettävät ja saatavat aineistot itse – kaukopalvelu on alkanut muuttua erikoisasantuntijatyöksi, joka auttaa hankkimaan vaikeasti saatavia tai paikannettavia aineistoja niiden tarvitsijoille.

Kirjastotilojen uudistamista oppimassa

Ennen varsinaisen seminaarin alkua osallistujille oli järjestetty kaksi vaihtoehtoista kirjastovierailua, joista suomalaiset osallistujat näyttivät valinneen KADK-Biblioteketin, arkkitehtuurin, designin ja esittävien taiteiden kampuskirjaston. Arkkitehtuurin ja taiteiden kampus sijaitsee Kööpenhaminan oopperatalon takana saarella, kuin oman maailmanaan. Alueella on ollut aiemmin konepajoja ja tämä näky rakennuksissa edelleen: opetuskäyttöön muutettujen tiilimakasiinien edustoilla sekä sisätiloissa kerrottiin rakennusten aiemmasta elämästä.

Kirjaston meneillään oleva kattoremontti oli käännetty voitoksi ja kirjasto

toimi olosuhteisiin nähden varsin normaaliin tapaan. Vierailumme ajankohtaan paikalla oli niin opiskeluun keskittyneitä lukijoita, ryhmätyön tekijöitä, lähteiden etsijöitä kuin näyttelyn pystyttäjiä. Kirjaston henkilökunnalla oli kepeä työpiste, jossa saattoi asioida tarvittaessa. Painettua aineistoa oli alakohtaisten painotusten mukaisesti ”sopivasti”, hyllyissä oli myös tilaa. Skandinaavisuus näkyi valaisimissa, puulattiassa, kalusteissa. Kirjasto oli kaunis myös remontin keskellä.

Kirjastovierailujen jälkeen järjestettiin iltavastaaanotto Tanskan kuninkaallisessa kirjastossa. Tutustuimme ensin uudempaan osaan, Mustaan timanttiin, joka edustaa modernia arkkitehtuuria lasipintoineen. Sieltä kuljimme sisäkautta vähintään yhtä vaikuttavaan vanhaan osaan, jossa iltavastaaanotto järjestettiin. Vapaamuotoisen seurustelun lisäksi kirjaston johtaja Erland Kolding Nielsen kertoi polveilevan tarinan kirjavarkauksista 1970-luvulta.

Kohti aineistojen yhteiskäyttöä

Ensimmäisen varsinaisen konferenssipäivän

aloittivat Jarmo Saarti ja Ari Muhonen. Saarti käsitteli kaukopalvelussa tapahtuneita ja meneillään olevia muutoksia, kuten avoimen saatavuuden ja teknologisen kehityksen vaikutuksia kaukopalveluun. Yliopistokirjastoilla ei ole enää samanlaista valta-asemaa dokumenttien välittäjänä kuin ennen. Muutoksia ovat tuoneet julkaisujen määrän kasvu, teknologiset muutokset ja kirjastojen haasteet pysyä mukana kokoelmien hallinnoinnissa internet-aikakaudella. Vanhoja julkaisuja digitoidaan massoittain ja monet tieteelliset julkaisut julkaistaan sekä elektronisessa että painetussa muodossa, tosin yhä enenevässä määrin vain elektronisesti.

Avoin saatavuus, open access, on entistä ajan-kohtaisempi teema ja puhuttaa myös kirjastoja tietopalvelumaailman ulkopuolella. Poliittiset paineet kohdistuvat nopeaan ja helppoon sekä mahdollisimman edulliseen saatavuuteen. Sekä tarpeet että mahdollisuudet ovat lisääntyneet. Kun julkaisee avoimesti, saa enemmän näkyvyyttä ja lukijoita ja se kannustaa tutkijoita avoimeen julkaisemiseen. Jos muutaman vuoden sisällä suurin osa julkaisuista olisi avoimesti saatavilla, mikä olisi akateemisten kirjastojen rooli siinä maailmassa? Avoin saatavuus sekä pitkän aikavälin säilytys herättävät kysymyksen siitä, kuka tekee, missä tekee ja miten tekee ja mikä kir-

jastojen rooli on. Asiakkaalle on loppujen lopuksi sama mitä kautta tarvittava tieto löytyy, pääasia että se löytyy ja mahdollisimman kätevästi.

Ari Muhonen esitteli Itä-Suomen yliopiston kirjastossa ja Jyväskylän yliopiston kirjastossa tehtyä Webropol-kyselyä. Kyselyyn vastasi eri alojen professoreita ja heiltä kysyttiin, miten he ovat itse löytäneet tietoa ja millä tavalla he ovat välittäneet omia julkaisujaan/artikkeleitaan eteenpäin.

Lähes kaikki kyselyyn osallistuneet olivat jakaneet omia artikkeleitaan eteenpäin. Eniten oli käytetty sähköpostia, toiseksi eniten oli käytetty omia nettisivuja ja kolmanneksi suosituin oli ”muut tavat”, joka usein piti sisällään jo edellä mainitut sähköiset väylät mutta niitä ei osattu vain nimenä. Web-jakelussa 41–45-vuotiaat olivat aktiivisimpia, mutta muuten yli 65-vuotiaat olivat aktiivisimpia kaikilla osaluilla. Oliko synnä kenties se, että heillä on enemmän aikaa? 46–55-vuotiaat jakavat omia julkaisujaan vähemmän eteenpäin kuin nuoremmat tai vanhemmat, syy siihen löytyy työn sisällöstä ja siitä mihin aikaa käytetään.

Aina käyttäjät eivät tiedä saavansa tietoa kirjastojen kautta, eli eivät tiedä kuka aineistot on hankkinut. Pitäisikö kirjastojen osaamisen markkinointia lisätä?

Kyselyssä kysyttiin myös, miten tutkijat hakevat tietoa kirjaston avulla tai hankkivat sitä itse. Tässä oli suuria alakohtaisia eroja. Terveystieteiden edustajat keskittyvät sähköisiin aineistoihin, kirjojen lainaus on heidän keskuudessaan todella pientä. Luonnontieteiden edustajat ovat laiskimpia kirjastojen sähköisten aineistojen käyttäjiä, ehkä he saavat tarvitsemansa omien verkostojensa kautta. Humanistit puolestaan ovat ahkeria kaikenlaisen aineiston käytössä, toki kärjessä painetun aineiston kanssa.

Kirjastojen tulee osallistua enemmän tutkijoiden prosesseihin ja päästää heidät osaksi tiedonhakuja. Tiedonhakuavun lisäksi työvälineiden tarjoaminen tutkimuksen avuksi on edelleen merkityksellistä ja kirjastojen tärkeänä tehtävänä on myös opettaa ja neuvoa vaikeatajuisessa copyright-sääntöjen viidakossa. Myös paperijulkaisuilla on edelleen paikkansa ja niille on tarpeensa.

Aineistojen yhteiskäytön trendit

Katie Birch OCLC:stä korosti esitelmässään aineistojen yhteiskäyttöön liittyvien tietojärjestelmien ja toimintatapojen yhtenäistämisen merkitystä. Kirjastojen ja niiden tietojärjestelmien on integroiduttava siihen tietotekniseen ekosysteemiin, jossa asiakkaat jo elävät. Asiakkaat käyttävät mobiiliteknologiaa ja -sovelluksia maksamiseen ja tiedonhakuun arjessaan – kirjastojen on kehitettävä järjestelmiä niin, että ne näyttävät samanlaisina ja samanarvoisina palveluina mobiilisolvellusten maailmassa.

Tämä vaatimus näkyy kirjastojen kokoelmapolitiikassa ja toiminnassa siirtymisenä sisältöjen korostamisesta palveluiden ja niiden toimivuuden korostamiseen. Kirjastojen tulee entistä enemmän ajatella sitä, kuinka kirjasto ja sen palvelut näyttävät käyttäjillemme arjessa. Informaation hakemisesta ja käyttämisestä on tullut jokapäiväistä perustoimintaa, ja alalla toimii muitakin palveluiden ja aineistojen tarjoajia kuin kirjastot. OCLC onkin asettanut strategiseksi tavoitteekseen kehittää uudentyypin, mobiiliteknologiaan soveltuvan aineistojen yhteiskäytön mahdollistavan sovellusympäristön.

Toisen merkittävän kaukopalvelutoimijan, Subiton esityksessä näkyi sama kehityskulku. Claudia Langer kertoi, että heidän havaintojensa mukaan artikkeleiden kaukolainaus on selvästi vähenemässä – lasku on noin 15–20 % vuosittain. Eräänä syynä tähän voi pitää e-aineistojen kasvua ja niiden yhteiskäyttöön liittyviä rajoituksia. Kirjojen kaukolainaus on sitä vastoin heidän järjestelmissään kasvamassa.

Myös Subito on kehittämässä tietojärjestelmi-

ään käyttäjätavallisemmiksi. Suurimpana mahdollisuutena Langer näki digitaalisen aineiston yhteiskäytön lisäämisen. Subito on sopinut joidenkin kustantajien kanssa myös digitaalisten aineistojen kaukolainausmahdollisuudesta ja jatkaa sopimusneuvotteluja laajentaakseen mahdollisuutta. Subito oli myös laajentanut käytössä olevia aineistoja yhteistyösopimuksilla mm. kiinalaisten kirjastojen kanssa.

Digitoidut aineistot uutena yhteisressurssina

Esitysten yksi keskeinen teema oli nopeasti käyttöön otettavien aineistojen lisääntyminen viime vuosina erilaisten digitoitihankkeiden ja tutkijoiden verkostojen toiminnan ansiosta. Keskusteluissa nousikin esille kysymys, tunteeko kirjastojen kaukopalveluhenkilöstö nykyään saatavilla olevan digitaalisen aineiston ja sen paikantamiseen tarjolla olevat välineet.

Anna Clareborn ja Karin Byström esittelivät Uppsalan yliopiston Alvin-hanketta, jossa digitoidaan kulttuuriperintöä. Digitointi avaa täysin

uusia mahdollisuuksia tehdä tutkimusta. Digitoituja aineistoja voi käyttää internetin välityksellä globaalisti, mikä on valtava kehitysaskel verrattuna siihen, kuinka aikaisemmin alkuperäiskappaleita saattoi tutkia vain matkustamalla paikan päälle ja käyttöoikeus oli rajattua.

Kaukolainaus 2015: kuka, miten, miksi, minne?

Poul Erlandsenin esitys jakaantui kahteen osioon: aluksi hän kertoi vuonna 2015 tehdystä kansainvälisestä kaukolainauskyselystä. Tuloksia on verrattu vuonna 2011 toteutettuun vastaavaan kyselyyn. Tämän jälkeen Erlandsen esitteli American Library Associationin (ALA) alaisen Sharing and Transforming Access to Resource -jaoston (STAR) laatimaa manifestia. Manifestin pohjalta on laadittu kirjastojen Parhaat käytänteet -tarkistuslista. Tässä tiivistelmässä keskitytään tarkemmin Erlandsenin esityksen alkuosaan.

Vuonna 2015 tehdyn kansainvälisen kaukolainauskäytänteitä selvittävän tutkimuksen tavoitteena oli löytää vastauksia seuraaviin kysymyksiin: kuka kaukolainaa, minne kaukolainataan, mitä pyydetään lainaan, kuinka iso osa palautetaan ja kuinka iso osa jää asiakkaalle, mitä toimituskanavia käytetään sekä miten lainojen mahdolliset maksut suoritetaan.

Kyselyyn vastasi noin 330 kirjastoa ympäri maailman. Eniten vastauksia saatiin Euroopasta, Pohjois-Amerikasta sekä Aasiasta. Aiempaan v. 2011 kyselyyn verraten kävi ilmi muun muassa se, OCLC:n käyttö paikannusvälineenä on pienentynyt ollen nyt 37 % (2011: 49 %) ja muiden, nimeämättömien paikannusvälineiden osuus on kasvanut aiemmasta 20 %:sta 41 %:iin. Muutokseen on todennäköisesti vaikuttanut avoimempi pääsy tietoon sekä erilaisten vertaisverkostojen käyttö.

Lainapyynnöt lähetetään pääasiassa sähköpostitse, prosentuaalinen osuus kasvanut 32 %:sta 38 %:iin. Pyyntöjen lähettäminen perinteisellä postilla on pysynyt samassa (12 %), samoin OCLC:n osuus (n. 20 %). Palautettavan aineiston toimi-

tusväylät ovat ennallaan: ykkösluokan posti (53 %), kakkosluokan posti sekä kuriiripalvelut.

Asiakkaalle jäävän ei-palautettavan aineiston ylivoimainen toimitustapa on sähköposti. Tosin sen prosentuaalinen osuus on vähentynyt. Vuoden 2011 tuloksissa osuus oli 80 % ja vuonna 2015 alhaisempi, 73 %. Miksi – selvää vastausta tähän ei tutkimuksesta saatu, mutta yksi syy voi olla tekijänoikeuksissa tapahtuneet maakohtaiset muutokset. Ymmärrys tekijänoikeuksista ja/tai niihin tehdyistä rajoitteista on selvästi lisääntynyt vuoteen 2015 tultaessa.

Maksutavoissa IFLA-vouchereiden sekä OCLC IFM:n käytön osuus on selvästi kasvanut vuodesta 2011, näiden osuus on yhteensä lähes 50 %, loppu jakautuu muiden tapojen kesken, kuten luottokortti-, valuutta- tai shekkimaksuihin.

Mikä sitten on muuttunut sitten vuoden 2011 tulosten? Käy ilmi, että edelleen lainataan palautettavia ja asiakkaalle jääviä aineistoja, vieläpä samassa suhteessa. Sen sijaan lainapyyntöjen ja lähetettävien aineistojen määrissä on selvää kasvua. Vastaajat ovat olleet myös sitä mieltä, että tietoisuus tekijänoikeuskysymyksissä on lisääntynyt.

tynyt neljässä vuodessa. Tekijänoikeudet, lainojen maksullisuus ja sopivimman maksutavan löytäminen sekä lähety aika koettiin suurimmiksi esteiksi kaukolainaamiselle niin lähettävän kuin vastaanottavan kirjaston päässä.

Lopuksi Erlandsen esitteli ALAn STAR-jaoston kokoamaa Best practices -kysymyspatteristoa. Lista toimii hyvin kirjastojen itse- ja vertaisarvioinnin välineenä. Erlandsenin esityksen lopussa oli esimerkki listan kysymyksistä; kokonaisuudessaan kysymyspatteristoon voi tutustua Rethinking Resource Sharingin sivuilla.

Kaukopalvelusta kohti monipuolista aineistojen yhteiskäyttöä

Konferenssi tarjosi paljon tuttuja teemoja niille, jotka ovat viimeisen kymmenen vuoden aikana kaukopalvelua seuranneet. Kaukopalvelun tulevaisuudesta, isoista toimijoista, järjestelmistä ja tekijänoikeuksista on puhuttu niin paljon, että uusia näkökulmia ei keskusteluun oikein enää löydy.

Kaukopalvelun kehitys tuntuu junnaavan paikallaan tai vähintäänkin kehitysaskleet ovat kovin pieniä. Ilmassa on enemmän epäuskoa kuin toivoa, uhaksi koetut asiat hallitsevat keskustelua. Tekijänoikeus estää palveluiden sähköistymisen loppukäyttäjälle saakka, perinteet taas pitävät kiinni kaukopalvelusta kirjastojen välisenä toimintana. Digitalisaatio, avoin tieto ja vertaisverkostot vetävät asiakkaat puoleensa, jolloin kaukopalvelulle jää luu käteen. Onko tämä väisätämätöntä?

Kaukopalvelun perinteinen rooli onkin nyky-
menolla hiipumassa. Siksi tuntuu kummalta, että
uudistumisesta ei konferenssissa ollut juurikaan
puhutta ehkä järjestelmien integraatiota lukuun
ottamatta. Aineistojen aito yhteiskäyttö olisi hy-
vinkin mahdollista, jos esteitä poistetaan ja digi-
taaliset aineistot nähdään mahdollisuutena. Suo-
rat asiakaskontaktit, avoimen tiedon hyödyntä-
minen ja oman asiakaskunnan tuntemus avar-
taisivat mahdollisuuksia paljookin. Näistä kuu-
lemme ehkä seuraavalla kerralla.

Eikä omaa kynttilääkään kannata pitää vakan
alla. Kaukopalvelu on edelleen paikka, josta kaik-
kein vaikeimmin paikannettava aineisto on saata-
vissa käyttöön. Kirjastojen tulee saada asiakkaat
muistamaan tämä.

Tietoa kirjoittajista:

*Tuula Hurskainen, tietopalvelusihteeri
Suomen ympäristökeskus
tuula.hurskainen@ymparisto.fi*

*Ari Muhonen, johtaja
Jyväskylän yliopiston kirjasto
ari.muhonen@jyu.fi*

*Jarmo Saarti, kirjastonjohtaja
Itä-Suomen yliopisto
jarmo.saarti@uef.fi*

*Johanna Vesterinen, toimistopäällikkö
Varastokirjasto
johanna.vesterinen@nrl.fi*